

Inspiration fra Adam Smith

Den tjekkiske økonom og premierminister modtog den 10. marts 1995 Adam Smith Prisen fra selskabet Libertas' præsidium. Her følger den danske oversættelse af hans prisforelæsning „Inspiration from Adam Smith“ i Domus Technica, København.

Af Václav Klaus

Det er en stor ære for mig at modtage Adam Smith Prisen fra jeres agtede selskab. Jeg har tidligere modtaget Schumpeter-prisen og Ludwig Erhard-prisen, men navnet Adam Smith betyder uden tvivl langt mere for os alle sammen. Derfor er det intellektuelt utroligt stimulerende for mig at tale her idag og på nogen vis at blive knyttet til navnet på faderen til samfundsvidenskab i almindelighed og økonomisk videnskab i særdeleshed: Adam Smith.

Som det er bekendt, led Tjekkiet og andre tidligere kommunistiske lande i årtier under et centralt planlagt og centralt administreret system. Det var et sløset og ineffektivt system, et system der ikke afspejlede menneskelige behov og ønsker. I dag er det efter min opfattelse ikke nødvendigt at forsøge at føje noget nyt til kritikken af et sådant system. Det var af en vis relevans før vores fløjlsrevolution. Vores tids opgave er positiv: At erstatte et sådant system med en velfungerende effektiv markedsøkonomi baseret på privat ejendomsret og privat initiativ. Jeg vil her i aften forsøge at argumentere for, at Tjekkiet allerede har introduceret et sådant system, og at landet ved at gøre dette er trådt ind i, hvad vi kalder *den tidlige posttransformationsfase*.

I kan være forvissede om, at i alle vores bestræbelser de seneste år med at afskaffe kommunismen og introducere et frit samfund og markedsøkonomi har Adam Smiths budskab været helt afgørende og aldeles uundværligt. Min erfaring siger mig, at det netop er den sande forståelse af Adam Smiths lære eller manglen på samme, der udgør forskellen mellem den vellykkede og den mislykkede tilgang til transformationen af postkommunistiske lande.

Lad mig først sige et par ord, der angiver relevansen af Adam Smith for os i dag, og derefter beskrive den nuværende fase — særligt i den økonomiske sfære — af vores helt grundlæggende systemændring.

Transformationsvisioner og -strategier — og Adam Smith

Adam Smith har forsynet os med *en klar vision* om, hvor vi skal hen; en vision som hverken behøver rettelser eller tilføjelser. Laissez-faire, markedsøkonomi uden (som jeg altid siger) diskvalificerende adjektiver, lille stat, frihed og ansvar står selv i dag som slagordene for vores tankegang. Det kan lyde trivielt i denne forsamling, men det er ikke trivielt nu til dags — hverken i de postkommunistiske lande eller Vesteuropa. Jeg er overbevist om, at Adam Smiths budskab paradoksalt nok er lige så relevant, som det var i den merkantilistiske tidsalder for to hundrede år siden.

Adam Smith lærer os, at det at søge at fremme sine egne interesser, er den bedste og eneste mulige måde, hvorpå at maksimere velfærden for alle medlemmer af samfundet. Vi forsøgte — førhen — at opfinde og indføre utopiske motiver for menneskelig handling, men Adam Smith vidste, at hvis et økonomisk og socialt system skal fungere effektivt og uden

gnidninger, må vi gøre brug af „de stærkeste og ikke de højeste“ motiver for menneskelig handling. Jeg ved, at denne tanke blev anset for kætteri i det 18. århundredes England, men det tragiske er, at den bliver anset for kætteri endog i dag i en verden af paternalistiske, overregulerede velfærdsstater. Adam Smith gjorde det overbevisende klart for os, at det stærkeste motiv er „hvert menneskes konstante, vedvarende og uafbrudte anstrengelse for at forbedre sine vilkår“. Han vidste også, at en nations velstand kun vokser, når dens enkelte borgere bliver rigere. Jeg mener, at dette er en uundværlig del af vores intellektuelle udrustning.

Alt dette er af helt afgørende vigtighed i dag, fordi vi bliver konfronteret med farlige drømmerier om et anderledes økonomisk og socialt system, og med åbenlyse eller skjulte mistanker om, at rigdom kun kan opnås på andres bekostning, og at skabelsen af velstand er et nulsums-spil. Det kan selvfølgelig hænde, men kun når Adam Smiths instruktioner ikke følges.

Adam Smiths budskab er vigtigt, ikke kun i den ret esoteriske verden af idéer og visioner. Hans lære giver os — i det mindste implicit — klare instruktioner om den samlede transformationsstrategi. Og det er et meget pragmatisk spørgsmål.

Adam Smith vidste, at markedet og dets uddybning og udvidelse er en spontan proces, som ikke kan planlægges, organiseres eller konstrueres, fordi det er resultatet af millioner af individuelle menneskelige handlinger, og ikke af en ambitiøs enkelt handling baseret på en bevidst menneskelig plan (for nu at anvende Hayeks berømte udtryk).

I vores del af verden var vi under stærkt pres for at „skabe“ markeder først og „bruge“ dem bagefter. Vores modstandere ønskede at se et fuldstændigt reformprogram med de enkelte reformskridts forløb og rækkefølge planlagt i detaljer. De ønskede ikke at deltage aktivt i den ofte besværlige og traumatiske transformationsproces. Deres tankegang var præget af, at de var vant til „konstruere“ et socialistisk samfund, og derfor ønskede de at „konstruere“ markeder. For at sige det på en anden måde, så ønskede de at introducere markedets usynlige hånd ved hjælp af en radikal reformist, en almægtig intellektuels eller en regeringsbureaukrats synlige og egenvældige hånd. Budskabet fra Adam Smith er imidlertid klart: Vi må liberalisere, afregulere, privatisere på et meget tidligt tidspunkt i transformationsprocessen, selv om vi konfronteres med forholdsvis svage og derfor ikke fuldt fungerende markeder. Den fashionable og kvasisofistikerede debat om reformskridtenes optimale forløb og rækkefølge,¹ eller om chokterapi versus gradvis reform, er ganske simpelt forfæjlet.

Jeg må indrømme, at om vi kunne lide det eller ej, var vi nødt til at gå til værks med mange parallelle trin samtidig uden at forsøge at styre den overordnede samlede transformationsproces. At vente på det optimale forløb ville have betydet

at udskyde hele systemskiftet til en fjern fremtid, bevare de eksisterende, fornuftsstridige og ustabile forhold, og endelig at falde i reformfælden, som ville forårsage økonomisk kollaps og samfundets fuldstændige disintegration — som vi ser det nu i nogle af landene i transition.

De nylige tjekkiske erfaringer

Jeg vil vove at hævde her i aften, at vi forstod Adam Smiths budskab og har forsøgt at følge det i de forgangne fem år.

Det gamle system var fuldstændigt miskrediteret. Dets institutioner blev afviklet, og — hvad der er langt vigtigere — det efterfølgende institutionelle vakuum blev hurtigt fyldt med en alternativ koordineringsmekanisme.

De institutionelle ændringer indbefattede gennemgribende og hastig privatisering af statens ejendom, prislberalisering, udenrigshandelsliberalisering, intern valutakonvertibilitet, hurtig udvikling af institutioner, der er uundværlige for en fuldt udviklet markedsøkonomis infrastruktur (bankvæsen, finansielle systemer), m.v. Alt dette er på plads nu, og det er der for at blive.

Med konsekvent makroøkonomisk politik er det lykkedes at opretholde en høj grad af økonomisk stabilitet. En fundamental systemændring, der ledsages af et betydeligt tab af udenlandske markeder, har en pris, der ikke er nul. Derfor har udsvingene i traditionelle makroøkonomiske indikatorer været større end i vanlige vestlige markedsøkonomier, hvilket nogen gange blev tolket som et tegn på fiasko. Forskellen i udsvingenes størrelse har imidlertid efter min opfattelse (og her taler jeg kun om den tjekkiske økonomi) været langt mindre end forventet.

Faldet i bruttonationalproduktet varede kun i et år, og selve faldet repræsenterede stort set kun en sund transformationstilpasning af irrationelle, ikke-levedygtige økonomiske aktiviteter. Det var en del af kuren, ikke en del af den oprindelige sygdom eller af en fejlslagen transformationsstrategi. Den økonomiske vækst vendte tilbage i 1994 (cirka 3%). Arbejdsløsheden har været ekstremt lav. Det seneste tal (januar 1995) er 3,4%, hvilket indikerer omstruktureringens meget hurtige tempo og økonomiens fleksibilitet. Inflationen har været faldende, og det seneste årlige tal (året til januar 1995) er 8,9%. Handelsbalancen viser overskud, valutareserverne vokser, den faste valutakurs (vis à vis US-dollar og D-mark), som blev introduceret i december 1990, er ikke blevet ændret i 50 måneder, og der er ingen fare for, at den vil ændres indenfor en overskuelig fremtid.

I den institutionelle sfære er vi parate til at: — fuldføre liberaliseringsprocessen ved at afregulere de få tilbageværende regulerede priser (der findes ikke flere prisreguleringer i Tjekkiet end i vestlige lande) og introducere fuld valutakonvertibilitet; — fuldføre privatiseringsprocessen, som under alle omstændighederne er ved at nærme sig sin afslutning.

Denne form for institutionel forbedring er regeringens opgave. Herudover må vi *uddybe markedet og styrke de medvirkende økonomiske agenter*. Dette er imidlertid allerede en del af den Smithske og Hayekske evolutionære proces, i hvilken statens rolle er perifer.

Men vi ser — i fællesskab med jer — en anden vigtig udfordring, som ikke er forbundet med vores oprindelige transformationsopgave: Udfordringen til at modstå fristelserne (forstørret af lobbyisternes stærke pres) til at introducere samme form for regulering, kontrol, bevillings-

begrænsning, m.v., som vi ser i vestlige lande nu til dags.

Jeg er sikker på, at I har jeres egne erfaringer i den henseende i jeres land, og jeg kan forsikre jer for, at vi med stor interesse har fulgt jeres hjemlige debat foruden resultaterne af folkeafstemningerne.

Lad mig sige et par ord om europæisk integration. Vores tilgang til europæiske institutioner baserer sig i højere grad på idéer om åbenhed, frihed, udveksling — frivillige og spontane aktiviteter — end på idéer om konstruktivisme, etatisme, interventionisme, regulering og kontrol. Vi ønsker et frit Europa; vi ønsker europæiske institutioner, der vil forøge friheden for de mennesker, som lever i Europa; vi ønsker institutioner, som vil gøre vores liv gladere og vil bidrage til forøgelse af velfærden for os alle. Vi ønsker ikke institutioner, som vil forsøge at kontrollere os, regulere os, koordinere os, organisere os, præfabrikere os.

Den oprindelige europæiske vision blev accepteret af stort set alle europæere, men den er i stilhed blevet erstattet med en ganske anden vision — „Europaisme“, central koordinering, større ensartethed, reduktion af nationalstaternes ansvar og myndighed, m.v. Jeg tror, at en sådan vision fortsat mangler at blive forklaret til mange europæere. Deres spørgsmål må besvares, og deres betænkeligheder må bortvejres.

Konklusion

Tidligere kommunistiske lande — og vestlige demokratier lige så — står nu overfor nye udfordringer. Vi har alle behov for positive eksternaliteter. Fyrtårnet er et klassisk lærebogseksempel. Det fyrtårn, som Adam Smiths lære udgør, står her, og jeg er sikker på, at vi bør følge det.

Note

1. „Optimal sequencing“.

Privatiseringer i Tjekkiet

Privatisering var 1980'ernes megatrend i Vesteuropa og er ved at udvikle sig til 1990'ernes vækstgenerator i Østeuropa. I Tjekkiet har man gennemført gennemgribende privatiseringer. Denne økonomiske chokkur, der har stor folkelig opbakning, har medført rekordlav arbejdsløshed.

Af Lars Christensen

I modsætning til f.eks. Ungarn og Rumænien har Tjekkiet valgt at udsætte økonomien for en chokkur og søgt at privatisere mest muligt hurtigst muligt. Denne strategi er valgt for at undgå, at eventuelle midlertidige økonomiske nedgange bliver trukket ud og dermed kommer til at forhindre yderligere liberaliseringer af økonomien. Den tjekiske strategi tyder på at virke. Således er Tjekkiet i dag det østland, hvor opbakningen til fortsatte privatiseringer er størst, og det er næppe nogen overdrivelse at påstå, at Tjekkiet i dag er det land i hele Europa, hvor der er den største folkelige tro på kapitalismen og det frie marked.

I perioden lige efter anden verdenskrig blev størstedelen af den tjekiske økonomi nationaliseret. En del af de tjekiske privatiseringsforanstaltninger har vendt sig mod at give ejendom tilbage til de personer eller arvinger til de personer, som i nationaliseringsperioden fik frataget deres ejendom. Således blev værdier for mere end 12,5 mia. US-dollars alene i 1991 givet tilbage til tidligere ejere. Det har især drejet sig om lejligheder, industribygninger og detailvirksomheder, men også en del landbrugsejendomme er blevet givet tilbage.

En anden metode som har været anvendt i de tjekiske privatiseringsbestræbelser er såkaldte „small scale“-privatiseringer, altså privatisering af mindre detailhandler, restauranter og forskellige former for serviceerhverv og liberale erhverv. Disse virksomheder, som er blevet solgt til privatpersoner, er typisk forholdsvis små. Således har de haft en gennemsnitsværdi på ca. 35.000 US-dollars. Disse privatiseringer har været en enorm succes, hvilket har øget den folkelige opbakning til privatiseringsprocessen. Privatiseringerne er foregået efter et auktionsprincip og har indbragt over 1 mia. US-dollars. Disse penge er ikke gået i statskassen, men er derimod blevet anvendt til at købe dårlige lånere ud af de tidligere nationaliserede banker. Dette har betydet, at man stort set har undgået, at bankerne er blevet gjort insolvente, på trods af tidligere tiders meget løse kreditpolitik fra bankernes side.

De mest ambitiøse privatiseringer, der har været benyttet i Tjekkiet, har været de såkaldte „large scale“-privatiseringer. Disse privatiseringer har haft til formål at privatisere store tjekiske industrier og kan altså ses som et modstykke til de privatiseringer der fandt sted i 1980'erne i Vesteuropa og især i Storbritannien. Den tjekiske regering har med disse privatiseringer kastet sig ud i et projekt af en omfattende karakter. I modsætning til andre østeuropæiske lande, som har været tilbageholdende med denne type privatiseringer, så har man i Tjekkiet kastet sig frygtløst ud i dette store projekt.

To metoder har været benyttet til at sælge disse store industrier, nemlig såkaldte kuponprivatiseringer og salg til udenlandske investorer. Kuponprivatiseringerne satte almindelige tjekiske borgere i stand til at købe andele og aktier i de privatiserede industrier. Enhver tjekke over 18 år modtog et hæfte med kupo-

ner, der kunne benyttes til at købe aktier for. Hvert hæfte havde en værdi på 1000 tjekiske kroner. I enhver større tjekisk by blev der oprettet et privatiseringscenter, hvor borgerne kunne investere deres kuponer i de virksomheder, der var blevet udbudt til privatisering. Ved udgangen af 1992 var 1872 virksomheder med en værdi på ca. 17 mia. US-dollars udbudt til privatisering. Disse virksomheder repræsenterede i værdi ca. 30% af de virksomheder, som er valgt til at blive privatiseret. Heraf blev virksomheder til en værdi af ca. 8,5 mia. US-dollars privatiseret gennem kuponprivatiseringer. Kuponprivatiseringerne fandt sted i perioden fra maj til december 1992. I denne første privatiseringsrunde blev der solgt over 200 millioner aktier i næsten 1000 aktieselskaber ved hjælp af kuponmetoden. Dette har betydet, at Tjekkiet har udviklet sig til et land fuld af kapitalister, og den markedsøkonomiske mentalitet er blevet kraftigt styrket.

En interessant detalje ved de tjekiske reformer er, at de ikke har fokuseret specielt på udenlandske investorer. I stedet for at give særfordele til udlændinge, har tjekkerne forstået, at reformerne først og fremmest drejer om at skabe en velfungerende markedsøkonomi, og at det grundlæggende er et sygdoms tegn for en økonomi, hvis der skal særlige foranstaltninger til, for at udenlandske investorer vil melde sig. Helt frem til 1994 har de samlede udenlandske investeringer således været relativt lave sammenlignet med resten af Østeuropa, men nu, hvor reformerne er på plads, er de i kraftig vækst.

Modsat de fleste andre østeuropæiske lande så har privatiseringstempoet i Tjekkiet været utroligt højt. Den private sektors andel af bruttonationalproduktet er steget fra 4,1% i 1989 til 29,9% i 1993 og til 56,0% i 1994. Ved udgangen af 1995 forventes den private sektors at udgøre hele 80% af BNP.

Den tjekiske regering ønsker ikke at transformere den tjekiske økonomi til en blandingsøkonomi à la den danske, men derimod til en ægte kapitalistisk økonomi, hvor staten kun varetager ganske få opgaver såsom politi, forsvar og retsvæsen samt meget få sociale og undervisningsmæssige opgaver.

På trods af omfanget af den tjekiske privatiseringspolitik er der i dag ikke noget væsentligt arbejdsløshedsproblem i landet. Kun 3-4% af den tjekiske arbejdsstyrke er i dag uden arbejde, og det er endda sådan, at der i visse dele af landet endog er mangel på arbejdskraft — f.eks. er der i Prag en arbejdsløshed på under 1%. De tjekiske erfaringer viser altså, at privatiseringer ikke nødvendigvis fører til arbejdsløshed — snarere tværtimod.

Danske politikere kunne lære meget af de tjekiske reformer. Modsat danske politikere har den tjekiske regering nemlig en stærk tro på markedsøkonomien og på fremtiden. Modsat danske politikere tager tjekkerne tyren ved hornene og anerkender, at staten bedst fremmer den økonomiske udvikling ved at holde fingrene langt væk fra økonomien.